

РОЗДІЛ 4

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МИСТЕЦТВА

УДК 821.111 016:784(415) 1/115

<https://doi.org/10.37041/2410-4434-2020-15-15>

ПОЄДНАННЯ РИМО-ГОТСЬКОЇ ТА РИМО-ІРЛАНДСЬКОЇ ТРАДИЦІЙ У МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ КАРОЛІНГСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Аліна Рябокiнь,

*аспірантка кафедри загальної
педагогіки та андрагогіки Полтавського
національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9204-4355>

E-mail: Alinarn93@ukr.net

***Анотація.** У статті йдеться про переплетення двох культур на території континентальної Європи після варварського завоювання – традицій музичного виховання Вестготської Іспанії та досягнень в освіті ірландських монастирів, що були впроваджені Алкуїн Йоркським в Імперії Карла Великого. Музика у ті часи розглядалася як вища математична дисципліна, що була під силу лише найрозумнішим і найздібнішим учням. Автор статті аналізує публікації з цієї проблематики та визначає ту площину, яка на сьогоднішній день мало вивчена. Особливу увагу привернуто до обов'язкового характеру музичної освіти у ранньосередньовічних європейських державах, на значення музики серед «семи вільних мистецтв», своєчасності появи шкіл-метрів для підготовки професійних церковних півчих, зародження меси як центральної частини богослужіння, ускладнення музичного малюнку*

християнських піснеспівів. Акцент зроблено на педагогічних ідеях Ісидора Севільського і Алкуїна Йоркського, методах заохочення та покарання, формах організації ними навчально-виховного процесу в єпископальних і монастирських школах раннього Середньовіччя, що стало фундаментом виникнення університетів в Західній Європі. Автор статті розкриває середньовічне розуміння музики як науки і як мистецтва, її складових частин: органіки, гармоніки й ритміки, у цитованих джерелах тієї далекої епохи аналізує відомості про інструменти, на яких грали учні монастирських і єпископальних шкіл на третьому рівні навчання, виділені ті семестри, коли вони займалися винятково музикою.

Ключові слова: музична культура, вестготи, метрїза, меса, ірландські монастирі, Каролігское відродження, музика, клірос.

Постановка проблеми. Становлення професійного музичного мистецтва почалося на зорі християнської ери, коли громади віруючих почали будувати перші Церкви та Храми для спільного проведення служби Господу. У ті часи речетативи, що виконував на одному звуці пастир, і така ж монотонна відповідь прихожан (кліросу) перестали задовольняти естетичні смаки римської освіченої еліти, яка прийняла Християнство.

Одним із перших, хто серйозно зайнявся цією проблемою у IV ст. н.е., став єпископ Амвросій Медіоланський (амвросіанський спів). Другим, хто провів реформу церковного співу, уніфікувавши його для всього західного світу, був папа Григорій Великий (григоріанський спів). Але ми сьогодні поведемо мову про тих вчителів Західної Церкви, які підняли досягнення своїх попередників на рівень професійної освіти – Ісидора Севільського (єпископа гіспальського, 570-637 рр.) та Алкуїна Йоркського (735-804 рр.), засновників Платонівської академії в Імперії Карла Великого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невіршених її частин. Цим великим християнським педагогам і музикантам присвячено чимало праць, починаючи із середини ХІХ століття, зокрема, Г. Романовського, С. Пантелеймонова [2; 1], Ж. Бовена, Ж. Чурукка, Г. Коена та ін. [3; 5; 6]. Наукові розвідки про діяльність Ісидора Севільського та Алкуїна Йоркського зі становлення християнської духовної музики, а саме – церковної, показують значення творчості обох видатних діячів. Незважаючи на достатнє коло джерел і наукової літератури, відсутні публікації, в яких було б послідовно було проаналізовано еволюцію системи загальної й музичної освіти, що відбулася завдяки трьом її лідерам: Григорію Великому, Ісидору Севільському, Алкуїну Йоркському.

Мета статті: узагальнити досвід становлення християнської музики в VI–IX ст. і показати його як нерозривний процес у переплетенні римо-готської і римо-ірландської традицій.

Виклад основного матеріалу. Вестготське (іспанське) духовне відродження можна датувати тими ж роками, що й життя Ісидора Севільського. Саме на Піренейському півострові у мирний період в останній третині VI ст. склалася винятково сприятлива ситуація для розвитку християнської освіти. У Гіспалі (Севілья) була відкрита вища єпископальна школа, що стала прообразом першого європейського університету. Під впливом свого старшого брата Леандра, який відрізнявся «вченістю», пройшло формування особистості майбутнього енциклопедиста, автора дидактичної педагогічної літератури, шостого доктора Церкви – Ісидора Севільського.

Ісидор був безпосереднім продовжувачем освітньо-наукових і виховних ідей Боеція й Кассіодора. Однак він продемонстрував набагато більше можливостей щодо реалізації власної християнсько-педагогічної моделі (doctrina) на практиці. Система енциклопедичних уявлень Ісидора Севільського про структуру «живого» світу

послужила основою для написання фундаментальних праць XVIII століття.

На латині його іменували Sanctus Isidorus Hispalensis episcopus; сучасними мовами – St. Isidore of Seville, Isidor von Sevilla, San Isidoro de Sevilla, Исидор Севільський (Гіспальський). Исидор Севільський дав тлумачення всім відомим у VII ст. «речам» - поняттям і термінам, вперше створив науково-понятійний апарат дослідження, який поєднав античні знання з основами християнської віри.

Енциклопедична наука раннього Середньовіччя у вигляді систематизації всіх накопичених на той час знань і їхнього викладу в зрозумілій для його сучасників формі зобов'язана винятково Исидору. Завдяки його творам, що дійшли до нас практично неушкодженими, маємо можливість дізнатися, як освічена еліта вестготської Іспанії розуміла педагогіку, історію, географію, космологію, теологію, граматику. Вчений виклав усі зібрані ним знання у вигляді постійної системи, виправданою авторитетом християнської церкви і пізньоантичної традиції.

Исидор почав свою енциклопедичну книгу з пояснення розмежування науки та мистецтва: «Наука (disciplina) ім'я своє отримала від навчання, тому вона також може називатися і знанням (discendo), слово «знати» походить від «вчитися» (discere), бо з нас ніхто нічого не буде знати, якщо не вчитися. А інакше вона названа наукою, бо всьому вчить (discutur plena). Мистецтво (ars) має таку назву тому, що складається з установок і правил художньої майстерності (ars). Інші ж стверджують, що греки вивели це слово (ἀλλο τῆς ἀρετῆς) від слова «благодійність», яку вони називали «знанням» [2, с. 73].

Сім вільних мистецтв Исидор, на відміну від Боеція і Кассиодора, не поділяв на дві частини, виступаючи за цілісність і нерозривність основного знання, збагаченого ще й допоміжними науками. За традиціями римської школи, вчений починав їхній виклад із граматики та діалектики, котрі розглядалися ним у якості практичної методи до

вивчення складніших наук і входили до однієї книги з риторикою.

Правда, на відміну від папи Григорія I Великого, севільський єпископ дещо менше приділяв уваги розвитку такої складової частини квадривиума, як музика. У розділі «Етимологія» під назвою «Про чотири математичні дисципліни» він розглядає її в контексті вивчення арифметики й геометрії, вважаючи музику вищою математичною дисципліною [3, с. 89].

Проте Ісидор відтворює складну розгалужену структуру музичної дисципліни та пояснює її сутність і призначення: «Музика є орієнтуванням у ритмах і розумінням їх, складається зі звуку і співу. І назву таку отримала як похідне слово від Муз. Отже, жодна з наук не може бути досконалою без музики, бо нічого не буває без неї. Музика управляє пристрастями, формує різний стан почуттів. І щоб ми не говорили, і як би ми не хвилювалися через рух у середині вен, це пов'язано з силами гармонії через музичні ритми. Музика складається з трьох частин – гармоніки, ритміки і метрики. Гармоніка розділяє звуки високі й низькі, ритміка досліджує структуру слів і узгодження звуків, метрика правдоподібним чином пізнає заходи різноманітних метрів – віршованих і музичних.

Про кожний звук, що є матерією пісень, відомо, що він має потрійну природу (три розділи). Перша тут гармоніка, яка складається зі звуків пісень. Друга – органіка, що передбачає вміння володіти музичними інструментами. Третя, ритміка, містить ритми, без яких неможливо правильно співати» [1, с. 91-92].

Таким чином, ми зустрічаємося з класифікацією музичного мистецтва за засобами його виразності, методикою його вивчення за розділами й частинами. Сучасна теорія християнської музики багато в чому зобов'язана Ісидору. Його єпископальна школа готувала професійних спілвців, які для орієнтації використовували літерне позначення нот.

Країни Західної Європи у наступному VIII ст. переживали низку серйозних потрясінь. У центрі європейського континенту виникла потужна Імперія Карла Великого. Їй удалося знищити Аварський каганат, кочівницькі набіги якого на Європу гальмували її культурно-освітній розвиток. Зміцнилися позиції Римської духовної митрополії, однак, з іншого боку, частина Піренейського півострова відійшла до арабського світу. Центральної ж постаттю християнської освіти VIII ст. виступає Алкуїн Йоркський (Флакк Альбін), основоположник універсальної моделі, яка об'єднала всі попередні духовні традиції раннього Середньовіччя. Він впровадив ірландську християнську вчену традицію на франкських землях.

Освітню модель Алкуїна класифікуємо як загальноприйнятую універсальну систему кінця раннього Середньовіччя з посиленням духовно-моральним компонентом. Вона стала зразковою для наступних етапів в еволюції освіти всіх галузей знання.

За часів правління Карла Великого (768-814) в Імперії франків розпочалося справжнє культурне піднесення, чому сприяла активна діяльність короля. Цей період справедливо прийнято називати Каролінгським відродженням (768-840). Відзначимо, що після переїзду Алкуїна до Ахенського палацу тут почалося дійсно бурхливе життя. На думку Ж. Бовена, вчений гурток в Ахені на той час вже функціонував, його члени здебільшого належали до вищої франкської аристократії та королівської сім'ї, й англійському вченому судилося відкрити тут Академію, спочатку ставши лише дійсним її членом, пізніше – головою [2, с. 101].

Саме в ті часи Алкуїн написав в Інтродукції до своєї «Граматики»: «Немає шляхетніше праці, ніж працювати над книгою святою. І переписувач буде свою нагороду мати. Краще книги писати, ніж доглядати за виноградними лозами. Перший трудиться заради душі своєї, другий –лише для живота свого. Мудрості давньої і нової учителем навчений

небереться, бо він прочитає твори шанованих Отців» [2, с. 102].

Алкуїн вказував, коли і як необхідно ставити «пасіони» (музичні частини меси на великому тижні) в «Книзі музики» («De Musica») і «Книзі Таїнств» («De Mysterium»). Вчений зазначав, що з солістами, виконавцями «пасіонів», варто працювати окремо, звертати увагу на їхню міміку й розуміння церковного тексту, на емоційність, художність і духовність виконання. Парафіяни Церкви, ті, хто слухають «пасіони», повинні бути вражені месою, разом із церковним хором пережити пристрасті Господні.

Музика як предмет шкільного виховання привертала до себе особливу увагу Карла Великого. Ще 787 року він запросив з Риму дванадцять співаків, на чолі яких були капельмейстери Феодор і Бенедикт. Одного з них Карл послав до Метцу, іншого – до Суасону, де вони відкрили свої півчі школи (метризи). Від єпископів і пасторів монастирів у цих школах вимагалось вчити співу та церковній літургії. Звичайно, у всіх школах на першому плані перебувала вокальна музика, але поруч із нею вже почала розвиватися й інструментальна. Впорядкованою на ті часи була й теорія музики, що вивчалася за посібниками Беди Високоповажного й Боеція.

Про це нині можемо дізнатися зі щоденника Валахфріда Страбона: «Починаючи з Пасхи, в цьому році ми взялися за вивчення музики. Хоча я не дуже здібний до виконання цього мистецтва, але все ж з великою любов'ю приріс до нього. Тому я з великим інтересом вивчав книги Боеція і читав Беду Високоповажного. Таттон, який колись сам був знаменитим музикантом і писав різні гімни і пісні, тепер читав нам докладні лекції про послідовність і взаємозалежності музичних тонів і про закони композиції. Потім він пояснив нам особливості органіки різних музичних інструментів, правила співу, різні нотні знаки, поступове походження і справжнє значення їх сьогодні. Майже кожен із нас в попередні роки навчався вже співу або грі на якомусь із

інструментів, один грав на органі, який служив єдиним засобом акомпанувати храмовому співу, другий – на арфі, третій – на флейті, трубі або тромбоні. Хтось намагався грати на цитрі або триструнній лірі» [1, с. 32].

Таким чином, за часів Алкуїна вже в певні святкові дні відбувалася літургійна драма в середині Церкви, і школярі вміли застосовувати різні музичні інструменти. Правда, самого терміна «літургійна драма» вчений ніколи не вживав і в повному розумінні дане дійство ще не відбувалося. Хоча таким містам, як Ахен і Тур, воно не так вже й було необхідно. Тут проживало варварське населення, навернене на християнство, яке й так відвідувало служби. Однак книги Алкуїна з проведення католицької літургії переписувалися й зберігалися, а вони містили докладний опис таїнств і мес, тому наступні покоління священнослужителів охоче використовували досвід і поради вченого з постановки церковної драми [5, с. 430].

Звичайно, народна та християнсько-католицька традиція Середньовіччя приписує папі Григорію Великому авторство всіх хоралів, які ми сьогодні називаємо загальним циклом «Григоріанський спів». Але це не зовсім так. Безумовно, папою було написано дуже багато піснеспівів західного зразка, проте в пізніших редакціях «Антіфонарія» (зокрема, англійський варіант, початок X ст..) увійшли твори, написані пізніше. Є припущення мистецтвознавців, що частина цих хоралів належить перу Алкуїна Йоркського.

На відміну від Ісидора Севільського, який про музику писав лише у третій книзі «Етимологій» під назвою «Про чотири математичні дисципліни», Алкуїн присвятив їй окрему роботу. Ісидор розглядав музику в комплексі з арифметикою, геометрією та астрономією, так само необхідними для функціонування освіти, як і церковний спів. Алкуїн у творі «De Musica» обґрунтував доцільність спеціальної системи для музикантів церкви, що підвищить їх професійний рівень і наблизить до Бога.

В одному зі своїх латинських листів вчений написав: «Практично всі діти можуть засвоїти граматику, дидактику і риторичку. Набагато складніше з математичними мистецтвами. Не всякий засвіть арифметику і геометрію. Ще складніше з музикою. Голос і музичний слух даються людині від Бога і лише голосом вона може звеличувати Творця. Ми повинні зберігати, розвивати ці голоси, не перевантажувати їх іншими мистецтвами. І нехай вони усвідомлюють, яким скарбом їх нагородив Бог і так віддадуть себе без кінця і втоми служінню Церкві. В цьому ми повинні їх переконувати» [667, л. 9-11]. Цієї думки дотримувалися і вітчизняні церковні педагоги-музиканти практично до кінця XIX століття [668, л. 212].

У професійному музичному світі Алкуїна вважають одним із засновників європейської духовної музичної традиції Середньовіччя і музичним теоретиком. Саме у його трактаті докладно описана система восьми діатонічних ладів, які пізніше назвуть ладами церковної музики. Ми тут зустрічаємо й один із перших варіантів невменної-буквеної нотації і кантиляційні знаки, за допомогою яких записували ноти у ті далекі часи, коли ще не було винайдено нотний стан.

Окреме місце в роботі Алкуїна займала підготовка й перевірка хористів, які працювали над виконанням меси. Монастир св. Мартіна в Турі відрізнявся талановитими керівниками церковного хору. Тут втілювалися всі правила, розроблені в «Антифонарії» папою Григорієм Великим, вивчалася доступна та зрозумілана франкам латина, хоча певною мірою й варваризована [4, с. 81].

Алкуїн був блискучим для свого часу поетом і музикантом. Меси, створені папою Григорієм, за два століття значно обросли етнічними нашаруваннями в мові та спотвореннями канонічних авторських мелодій, бо виконувалися в церквах різномовних народів. Вчений здійснює реставрацію «Антифонарію», доповнюючи його

власними канонічними творами, пристосованими до франкського варіанту латини і народних наспівів.

Григоріанський хорал за часів Алкуїна продовжував залишатися одноголосним. Однак вчений був переконаний, що підготовка професійних хористів для монастирів і костелів має бути дуже ретельною. Він висловлював думку про те, що необхідно створювати окремі школи для підготовки церковних музикантів, куди слід відбирати дітей за здібностями.

За життя Алкуїна не вдалося втілити цю ідею, і все ж підготовці хористів Турського монастиря надавали особливого значення. Після вивчення тривиума, в подальшому навчанні хлопчики, які мали приємний голос і хороший слух, дуже глибоко вивчали музичне мистецтво, а на інші «математичні дисципліни» їм виділяли значно менше часу й уваги. Алкуїн вважав, що саме на хористах тримається головна культурна традиція християнського Храму. У трактаті «De Musica» він, ґрунтуючись на власному досвіді церковного співака, підготовленого в Егбертом в Йоркській школі, давав поради для розвитку голосу, описував вокальні вправи й наводив для прикладу фрагменти з пісень, за якими зручно розвивати дихання та розширювати діапазон голосу [2, с. 52].

Висновки з дослідження і перспективи подальшого розвідок.

Таким чином, спираючись на джерела й наукову літературу, ми маємо усі підстави вважати, що у послідовній «науковій» традиції Ісидора Севільського і практичної діяльності Алкуїна Йоркського зароджується спеціалізований навчальний заклад нового типу – школа-метриза для майбутніх професійних церковних музикантів, що протягом усього Середньовіччя стане головним постачальником регентів, хористів і органістів. Освіта дітей, які навчалися в цій школі, головним чином була спроектованою на досконале розуміння музичних предметів, у першу чергу – церковного співу й інструментування. Проте необхідно пам'ятати, що обидва видатних педагога раннього

Середньовіччя зобов'язані своїм становленням Григорію Великому, від якого бере початок традиція професійного християнського співу.

Ця тема широка, недостатньо вивчена на сьогоднішній день і не вичерпується тими публікаціями, що лише частково її розкривають. Пріоритетними напрямами досліджень вважаємо: 1) детальніше вивчення середньовічної теорії музики; 2) особливості розвитку дитячих голосів у Середні віки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. РГАЛИ, ф. 1345. Собрание рукописей писателей, ученых, общественных деятелей 1669-1949 гг. оп. 1. к 1-1124. оп. 1. к 1-1124. ед. хр. 412. Пантелеймонов С. Лекции по истории. 1830. 96 л.

2. РГАЛИ, ф. 1345. Собрание рукописей писателей, ученых, общественных деятелей 1669-1949 гг. оп. 1. к 1-1124. оп. 1. к 1-1124. ед. хр. 464 [Романовский Григорий Иванович]. Философские рассуждения о доброте, естестве, единстве и пр. Автор. [XVIII в.]. 136 л.

3. Bowen J. A history of Western education L. : Metthuen, 1981. – 631 p.

4. Chadwick H. Early Christian thught and the classical tradition. Oxford University Press, 1966. 174 c.

5. Churruca J. De. Presupuestos para el estudio delas fuentes jurídicas de San Isidoro de Sevilla. AHDE 43. 1973. 429–443.

6. Cohen G. Englisch religions drama. L. : Magmillan, 1993. 257 p.

REFERENCES

1. RGALI, f. 1345. Zbory rukopysiv pys'mennykiv, vchenykh, hromads'kykh diyachiv 1669-1949 rr. op. 1. do 1-1124. op. 1. do 1-1124. od. khr. 412. Panteleymonov, S., 1830. Lektsiyi z istoriyi. [Lectures on History].

2. RGALI, f. 1345. Zbory rukopysiv pys'mennykiv, vchenykh, hromads'kykh diyachiv 1669-1949 rr. op. 1. do 1-1124. op. 1. do 1-1124. od. khr. 464. Romanovs'kyy, H. I. Filosofs'ki mirkuvannya pro dobrotu, yestvi, yednosti ta in. [Philosophical reasoning about kindness, nature, unity and other things] Avtor. [XVIII st.].

3. Bowen, J. A., 1981. History of Western education L. : Metthuen.

4. Chadwick, H., 1966. Early Christian thught and the classical tradition. Oxford University Press.

5. Churruca, J. De., 1973. Presupuestos para el estudio delas fuentes jurídicas de San Isidoro de Sevilla. AHDE 43.pp. 429–443.

6. Cohen, G., 1993. Englisch religions drama. L. : Magmillan.

Alina Robokin

THE COMBINATION OF THE ROMAN-GOTTIC AND ROMAN-IRELAND TRADITIONS IN THE MUSICAL CULTURE OF THE ROYAL RELEASE

Abstract. The article deals with the interweaving of two cultures on the territory of continental Europe after the barbarian conquest by the traditions of musical education in Visigothic Spain and the achievements in the formation of Irish monasteries, which were introduced by Alquin of York in the Empire of Charlemagne. Music in those days was considered as the highest mathematical discipline, which was only within the power of the most intelligent and capable students. The author of the article analyzes publications on this issue and highlights the plane that has not been sufficiently studied to date. Particular attention is paid to the need for education in early medieval European countries, to the importance of music among the “seven free arts”, to the timely emergence of metriz schools for the preparation of professional church singers, and to the birth of

mass as a central part of worship, and the complication of the musical design of Christian chants. The emphasis is on the pedagogical ideas of Isidore of Seville and Alquin of York, methods of encouragement and punishment, forms of the educational processes organization in the episcopal and monastery schools of the early Middle Ages, which served as the foundation for the emergence of universities in Western Europe. The author of the article reveals a medieval understanding of music as a science and as an art, its components - organics, harmonics and rhythms, in the cited sources of that distant era, the instruments on which the students of the monastery and episcopal schools learned to play at the third level of education are analyzing, and those semesters when they were engaged in music only have been highlighted. Considering the topic is wide, it's not researched enough for today and is not exhaust by those publications, that reveals it fractionally. Priority directions for investigation are considering to be: more detailed examination of medieval theory of music; the development of children`s voices in the middle age.

Keywords: musical culture, Visigoth, metrized, mass, Irish monasteries, Carolingian revival, music, choir.